

**РОҶҲОИ ТАЪЛИМИ
САЛОҲИЯТҲОИ ЗАБОНӢ ДАР
ДАРСҲОИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ**

**СПОСОБЫ
ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКОВОЙ
КОМПЕТЕНЦИИ НА УРОКАХ
ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА**

**METHODS
OF LEARNING
LANGUAGE COMPETENCE
AT TAJIK LANGUAGE LESSONS**

Тиллохоҷаева Муҳаббат Набиҷонова,
н.и.ф., дотсенти кафедраи методикаи
таълими забон ва адабиёти тоҷики МДТ
«ДДХ ба номи акад. Б.Ғафуров (Тоҷикистон,
Хуҷанд)

Тилляходжаева Муҳаббат Набидҷонова,
кандидат филологических наук, доцент
кафедры методики преподавания
таджикского языка и литературы ГОУ
“ХГУ имени акад. Б.Ғафурова
(Таджикистан, Худжанд)

Tillokhojayeva Muhabbat Nabijonovna,
candidate of philological sciences, Associate
Professor of the department of teaching
methods of Tajik language and literature under
the SEI “KhSU named after acad. B. Gafurov”
(Tajikistan, Khujand),

E-mail: tillo.1972@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: салоҳиятнокӣ, забони тоҷикӣ, кор бо матн, машиқ, матни манзум, матни мансур

Шиносоӣ бо матнҳои адабиёти классикӣ, адабиёти муосир дар баробари аз худ кардани малақаҳои муайяни кор бо матн, дар бобати мавриди истифодаи як калима дар услубҳои гуногуни забон низ соҳибмалака месозад ва кори комплексӣ бо матн яке аз роҳҳои самарабахши омодаسازی хонандагон барои супоридани имтиҳонҳо ба ҳисоб меравад. Дар мақола масъалаҳои инкишофи нутқи хонандагон тавассути кор бо матн баррасӣ карда мешаванд. Қайд карда мешавад, ки матн асоси фароҳам овардани муҳити инкишофи нутқ дар дарсҳои забони тоҷикӣ буда, он имкон медиҳад, ки нерӯи эҷодии хонандагон инкишоф ёбад, боигарии лугавии онҳо гани гардад, сифати нутқ беҳтар шавад ва дар ниҳоят салоҳияти забони онҳо афзун гардад. Таъкид мешавад, ки яке аз усулҳои муассири кор бо матн иборат аз он аст, ки он унсурҳои нутқ, таҳлили услубӣ, лингвистӣ, саволҳои марбут ба имло ва пунктуатсия, инчунин омодагӣ ба хониши ифоданокро дар бар мегирад. Муаллиф бо мисолҳои мушаххас исбот мекунад, ки бояд ба матнҳои бартарӣ дод, ки он бо услуби гуногун ишио шуда бошад, матн дар шакли назм бошад, дар матнҳои анвои гуногуни таркиби лугавии забон, аз қабилӣ калимаҳои якмаъно, сермаъно, асли, иқтибосӣ, диалектизмҳо, арго, жаргонҳо, табу ва эвфемизмҳо мавҷуд бошанд. Андешаи истифодаи матн дар омӯзиши забони тоҷикӣ ҳалли чунин мушкилоти муҳими таълими мактабӣ, аз қабилӣ ошно кардани хонандагон бо сарвати маънавӣ ва ганои забони модарии худ, тарбияи муносибати эҳтиёткорона ва андешамандона ба каломро таъмин менамояд. Хулоса мешавад, ки шиносоӣ бо матнҳои адабиёти классикӣ ва муосир дар баробари ба даст овардани малақаҳои муайяни кор бо матн, инчунин истифодаи як калимаро дар услубҳои гуногуни забон меомӯзонад ва гузашта аз ин кори маҷмӯӣ бо матн яке аз роҳҳои самарабахши омодаسازی хонандагон барои супоридани имтиҳонҳо ба ҳисоб меравад.

Ключевые слова: компетенция, таджикский язык, работа с текстом упражнения, стихотворные тексты, прозаический текст

В статье рассматриваются вопросы развития речи учеников через систему работы над текстом. Отмечается, что текст - это основа создания на уроках таджикского языка развивающей речевой среды, которая способствует формированию творческого потенциала учащихся, пополнению их словарного запаса, улучшению качества речи и, как результат, повышению их лингвистической компетенции. Подчеркивается, что одним из наиболее эффективных способов работы с текстом является изучение элементов речи, стилистический анализ, изучение лингвистики, вопросов орфографии и пунктуации, а также обучение выразительному чтению. Автор на конкретных примерах доказывает, что следует отдавать предпочтение текстам, которые написаны в разных стилях, стихотворным текстам; текстам, содержащим разные типы лексической структуры языка, такие как однозначные, полисемичные, прямые, переносные, цитатные, диалектные, арготизмы, жаргонные, табу и эвфемизмы.

Обосновывается идея о том, что использование текста при изучении таджикского языка обеспечивает решение таких важных проблем школьного образования, как приобщение учащихся к духовному богатству и красоте родного языка, воспитание бережного и вдумчивого отношения к слову. Сделан вывод, что знакомство с текстами классической и современной литературы, наряду с приобретением определенных навыков работы с текстом, также учит употреблению одного слова в разных языковых стилях, а комплексная работа с текстом является одной из самых эффективных способов подготовки учащихся к экзаменам.

Key words: *competence, Tajik language, work with the text of the exercise, poetic texts, prosaic text*

The article dwells on the issues beset with development of students' speech through the system of working on the text. It is underscored that the text is the basis for creating a developing speech environment at the Tajik language lesson promoting formation of creative potential of students, replenishment of their vocabulary, improvement of quality of speech and, as a result, increasing their linguistic competence. The author of the article lays an emphasis upon the idea that one of the most effective ways of working with text is the study of elements of speech, stylistic analysis, the study of linguistics, spelling and punctuation issues, teaching expressive reading as well. The author on specific examples proves that one should give preference to texts written in different styles, poetic texts; texts containing different types of lexical structure of the language, such as unambiguous, polysemic, direct, figurative, quotation, dialectal, argotisms, jargon, taboos and euphemisms being taken into consideration as well. The idea is substantiated that the use of the text in the study of the Tajik language provides a solution to such important problems dealing with school education as familiarizing students with spiritual wealth and beauty of their native language, fostering a careful and thoughtful attitude to the word. It is concluded that familiarity with texts of classical and modern literature, alongside with acquisition of certain skills in working with the text, also teaches the use of one word in different language styles, and complex work with the text is considered to be one of the most effective ways to prepare students for exams.

Дар таълими забони тоҷикӣ инкишофи нутқи хаттӣ ва шифоҳии хонандагон хеле муҳим маҳсуб мешавад. Имрӯз, дар шароити, ки қариб дар ҳама ҷаҳон аз супоришҳои сершумори тестӣ мавриди натиҷагирӣ ва арзёбии дониш истифода мекунад, масъалаи мазкур боз ҳам умда ва мубрам маҳсуб мешавад.

Дар шароити воқеияти муосир тарбияи шахсе, ки соҳиби санъати гуфтугӯи шифоҳӣ, фарҳанги нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ мебошад, ниҳоят зарур буда, он вазифаи аввалиндараҷаи ҳар як омӯзгори забон ва адабиёт ба ҳисоб меравад. Ва ин тасодуфӣ нест, зеро малакаҳои қавии нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ барои беҳтар азхуд кардани мундариҷаи дигар ҷаҳонӣ, афзоиши таваҷҷӯҳ ба адабиёт ва забони тоҷикӣ ва ба қобилияти онҳо эътимод бахшидан кӯмак мекунад. Ғайр аз он, онҳо дониши умумӣ ҳамоҳангӣ, ки дар дигар намудҳои фаъолияти таълимӣ ва дигар фаъолияти инсон истифода мешаванд, ифода мекунад.

Дар усули забони тоҷикӣ ҷаҳор самти ба ҳам алоқаманд оид ба рушди нутқ ҷудо карда шудаанд:

- 1) азхуд кардани меъёрҳои забони адабӣ;
- 2) ғанӣ гардонидани таркиби луғавӣ;
- 3) омӯзиши соҳи грамматикӣ нутқ;
- 4) таълими намудҳои гуногуни фаъолияти нутқ.

Асоси ҳама ин корҳо калом мебошад. Қашфиёти хурд ҳамеша ба ҷустуҷӯҳои нав ташвиқ мекунад. Ҳамин тавр, аз дарси аввали кор бо луғат бояд оғоз мешавад, ки муваффақияти ин усул ба мақсаднокӣ ва усул ташаккули салоҳияти забондонии хонанда вобаста аст. Қисми муҳими кор бо луғат аз худ кардани калимаҳои нави ношинос мебошад. Тафсири луғат ва қори имло аз усулҳои дарс чорӣ кардани шиносӣ бо калимае оғоз мешавад. Муаллим дарсро ҷунун бояд ташкил намояд, ки шоғирон на танҳо калимаи ҳифзшударо номбар кунанд, балки вазъиятеро ба вучуд орад, ки шарҳаҷо ва ҷиддияти равонии фаъолро талаб мекунад. Амалҳои муайянеро иҷро карда, ҳуди донишҷӯён бояд калимаи навро пайдо кунанд. Дар ҷараёни ҷунун ҷустуҷӯ, қобилиятҳои зеҳнии онҳо рушд мекунад, имкони иловагӣ барои ташкили такрори гузаранда дар дарс дар мавзӯҳои гуногун ба миён меояд. Техникаи charade (шарада), ки ба тоҷикӣ шартан бо истилоҳи “чистон” унвон менамояд, дар ин ҳолат хеле хуб кор мекунад:

- Зиракиро инкишоф медиҳанд.
- Такрори ҳамачонибаро таъмин мекунад.

Чунин тарзи калимаи навро дарёфтган ба ғайрат ва чидду ҷаҳди хонандагон таъсири мусбат расонида, барои таъмини салоҳиятнокии онҳо мусоидат менамояд:

1. ҳарфи аввал бо решаи калимаи “БООДОБ” оғоз мешавад;
2. ҳарфи дуум ҳарфи аввали муродифи калимаи “ОДАМ” аст;
3. ҳарфи сеюм ҳиҷои дууми калимаи ифодакунандаи номи гули кӯҳист;
4. ҳарфи чорум ҳарфи охирини пайвандаки пайваस्तкунанда аст;

Ин кадом калима аст? Хонанда бояд ҳарфи аввали решаи калимаи “боодоб”- ро ёбад, ҳарфи нахусти муродифи “одам”- инсонро ба он чамъ намояд ва билохира, ҳиҷои дууми гули кӯҳии “лола”- “ла”- ро ба ду ҳарфи аввал ёфтааш чамъ намояд дар ниҳоят калимаи матлубро ёбад. Калимаи мазкур “ОИЛА” аст.

Зимни истифодаи методи мазкур барои дарёфтани калимаи нав, ки он ба бойшавии таркиби луғавии хонандагон мусоиду созгор аст, инчунин тақвият, такрор ва таҳкими донишҳои пештаргирифтаи онҳо амалӣ мегардад.

Дар мисоли намунаи болоӣ хонандагон бояд малакаи муайян кардани решаи калимаро дошта бошанд, яъне таҳлили таркиби калимаро тавонанд, дар бобати муродифот бояд маълумот пайдо кунанд, дониш ва ҷаҳонбинии шинохти табиат ва инчунин дар бораи пайвандакҳо ва анвои он маълумоти назариявӣ дошта бошанд. Яъне мақсади истифодаи ин метод аз як тараф шавқоварии дарс, гуногунрангии лаҳзаҳои дарс бошад, аз тарафи дигар санҷиши донишҳои пешин, тақвияти мавзӯҳои гузашта ва аз ҳама муҳим бой намудани таркиби луғавии онҳо махсуб мешавад.

Мо инчунин дар мавриди кор бо луғат аз усулҳои бозӣ фаъолна истифода мекунем. Масалан, бозии “Ровӣ” дар байни хонандагони тамоми синну сол маъмул аст. Аз ровӣ даъват карда мешавад, ки дар ҳона матни нутқеро таҳия кунад, ки дидаву доништа якҷанд хатои имлоӣ ё грамматикиро дар бар гирад. Баъзан муколамаҳои хонандагонро бо вайрон кардани меъёрҳои гуногуни забон пешакӣ сабт кардан низ мумкин аст ва ҳангоми гӯш кардан хатоҳоро ёфта, навъи он ғалатҳоро муайян намуда, муҳокима намудан низ ба ғоидаи кор аст. Пеш аз шиносӣ бо калимаи нав, пешниҳод менамоем, ки дар бораи калимаи наво, ки мавриди шиносӣ қарор гирифтааст, луғати тафсири тартиб диҳанд. Чунин навъи кор низ барои ҳам ғаномандшавии таркиби луғавии хонандагон ва ҳам ташаккули малакаи кор бо луғатҳои тафсири созгор мегардад.

Шиносӣ бо луғати нав инчунин тавассути намудҳои гуногуни диктант мусоидат мекунад, аз калиди диктантҳои визуалӣ, аз хотир, эҷодӣ, озод, “Диктанти хомӯш” ҳангоми азхудкунии меъёрҳои имло мувофиқ аст. Усули гузаронидани он чунин аст: хонандае варақаеро нишон медиҳад, ки дар он калима дар шакли хато навишта шудааст. Хонандагон шакли дурусти калимаро бо риояи қоидаҳои имло дар дафтар қайд менамоянд ва сипас тавассути тахтаи электронӣ варианти дурусти калима намоиш дода мешавад ва дар натиҷа арзёбӣ ва худбаҳодиҳӣ амалӣ карда мешавад.

Дар ин маврид усули кор бо матни вайроншуда низ хеле пурмаҳсул ва натиҷанок махсуб мешавад. Ҳадафи он пешгирии хатоҳо дар суханронӣ, ташаккули нутқи мурағабӣ шифоҳӣ, истифодаи карда тавонистани калимаҳо бо маънои маҷозӣ мебошад. Барои мисол метавон чунин супоришро пешниҳод намуд:

Супориш: Матни таҳрифшударо хонед. Синонимҳои калимаҳои ишорашударо ёбед. Дар қори худ хатман аз луғати тафсири ва луғати муродифҳо истифода баред. Фаҳмонед, ки интиҳоби калима ба чӣ асос ёфтааст.

Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки яке аз вариантҳои қори самарабахш кор бо матн мебошад, ки унсурҳои нутқ, таҳлили услубӣ, лингвистӣ, саволҳои марбут ба имло ва пунктуатсия, инчунин омодагӣ ба хониши ифоданокро дар бар мегирад. Бояд ба матнҳои бартарӣ дод, ки он бо услуби гуногун инаш шуда бошад, матн дар шакли назм бошад, дар матнҳои анвои гуногуни таркиби луғавии забон, аз қабилҳои калимаҳои якмаъно, сермаъно, асли, иқтибосӣ, диалектизмҳо, арго, жаргонҳо, табу ва эвфемизмҳо мавҷуд бошанд.

Шиносӣ бо матнҳои адабиёти классикӣ, адабиёти муосир дар баробари азхуд кардани малакаҳои муайяни кор бо матн, дар бобати мавриди истифодаи як калима дар услубҳои гуногуни забон низ соҳибмалака месозад ва қори маҷмӯӣ бо матн яке аз роҳҳои самарабахши омодакунии хонандагон барои супоридани имтиҳонҳо дар Маркази миллии тестӣ мебошад.

Ташаккули нутқи шифоҳиву хаттӣ ҳамон вақт самарабахш хоҳад буд, агар он ҳар рӯз, ҳар дарс ва бонизом гузаронида шавад.

Натиҷаи ниҳони ҳар навъи кор бо луғат эҷоди як паҳлӯи нави нутқи шифоҳӣ ва хаттии шогирдон аст.

Усули дигари чолибе, ки ба хонангон дар ташаккули нутқи онҳо кӯмак мекунад, ин усули «микротис» мебошад. Мо аз хонандагон хоҳиш мекунем, ки тасаввур кунанд, ки калимае, ки мо дар дарс мавриди баррасӣ қарор додаем, ногаҳон ба оҳанрабо табдил ёфт, ки қобилияти ҷалби дигар калимаҳоро дорад, ки хатман аз ҷиҳати маъно наздиканд. Бо ташкили чунин "майдони микротис", шогирдон барои баёнсозӣ, ҳифзи луғатҳои дигар балад мешаванд. Масалан калимаи "ораз" микротис бошад, кадом вожаҳои дигарро метавонад ба худ рабояд? Хонандагон муродифоти ин вожаро аз қабилӣ чехра, рӯй, афт, башара, андом, намуд ва амсоли он номбар менамоянд. Аз ин калимаҳо тавассути роҳҳои меъёрии калимасозӣ калимаҳои нав месозанд, аз онҳо ибора, аз ибора ҷумлаҳои сода ва аз ҷумлаҳои сода ҷумлаҳои мураккаб созмон дода, ба ин минвол ташаккули салоҳияти забонӣ ва коммунивии онон амалӣ мегардад.

Ҳамин тариқ, бо истифода аз усулҳои гуногуни муассири педагогӣ, дар рушди нутқи шифоҳӣ ва хаттӣ ба натиҷаҳои муайян ноил шудан мумкин аст. Бо ҷорӣ намудани ин усулҳо салоҳиятнокии хонандагон пурзӯр мешавад, мустақилияту фаъолиятнокии онҳо дар дарс таъмин мегардад. Гузашта аз ин дарс шавқовару муассир мегардад ва ғановати забони модарӣ аз ҷониби талабагон амиқтар омӯхта мешавад.

ПАЙНАВИШТ:

1. Азимов, Э. Г. II. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам)/Э.Г.Азимов, А.М.Шукин.: ИКАР, 2009.-362 с.
2. Епихина, Н. О. Обогащение языковой компетенции студента в образовательном процессе вуза : автореф. дис... канд. пед. наук/Н.О.Епихина.-Красноярск, 2001.
3. Меркурьева, Н. М. Полисемия и омонимия композитов. Лексикографический аспект / Н. М.Меркурьева//Филологические науки. Вопросы теории и практики- 2017- № 7 (73).-3. С. 146-148.ч.3.
4. Меркурьева,Н.М.Проблемы становления антонимо-синонимических парадигм композитов / Н.М.Меркурьева // Филологические науки. Вопросы теории и практики-2018- № 3 (81).- С. 346-349. ч. 2.
5. Ҳақимова, Ш.И. Арзёбии чамъбастии дониши донишҷӯён/Ш.И.Ҳақимова//Довталаб (мачаллаи иттилоотӣю методӣ ва илмӣи Маркази миллии тестии назди Президенти ҚТ).- №1.- 2019.-С.231-233.
6. Ҳақимова, Ш.И. К Особенности формирования профессиональной компетенции будущих учителей-филологов/Ш.И.Ҳақимова,М.Умарова//"Номаи донишгоҳ"-и Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Б.Ғафуров. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ.-2018.- №3 (56) – С.207-2012.

REFERENCES:

1. Azimov, E. G. II. New Dictionary of Methodological Terms and Notions (theory and practice of teaching languages) / E.G. Azimov, A.M. Shchukin: IKAR, 2009. - 362 p.
2. Epikhina, N.O. Enrichment of the Student's Language Competence in the Educational Process of the University: synopsis of candidate dissertation in philology / N.O. Epikhina.-Krasnoyarsk, 2001.
3. Merkurieva, N.M. Polysemy and Homonymy of Composites. Lexicographic Aspect / N.M. Merkurieva // Philological Sciences. Issues of Theory and Practice. - 2017- № 7 (73). - 3. - P. 146-148. - P. 3.
4. Merkurieva, N.M. Problems Beset with Formation of Antonymic-Synonymous Paradigms of Composites / N.M. Merkurieva // Philological Sciences. Issues of Theory and Practice-2018- No. 3 (81) .- P. 346-349. – V. 2.
5. Hakimova, Sh.I. Establishment of Final Knowledge of Students / Sh.I. Hakimova // Graduates (Informational-methodical and scientific journal of NTS under the Auspices of Tajikistan Republic President). - №1.- 2019. - P. 231-233.
6. Kakimova, Sh.I. TO Features of Formation of Professional Competence of Future Teachers-Philologists / Sh.I. Gakimova, M.Umarova // Scientific Notes of the SEI "KhSU named after academician B.Gafurov. Series of humanities and social sciences. - 2018. - No. 3 (56) - P. 207 - 2012.